

Şimşek, Yaşar (2020). Ali Şir Nevâyî'nin Kırk Hadis Tercümesinin Leipzig Nüshası ve Nüshadaki Çağatayca-Osmanlıca Karşılıklar Üzerine, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2020/15, s. 141-157.

DOI: 10.46400/uygur.632942

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN KIRK HADİS TERCÜMESİNİN LEIPZIG NÜSHASI VE NÜSHADAKİ ÇAĞATAYCA-OSMANLICA KARŞILIKLAR ÜZERİNE

[Araştırma Makalesi/ Research Article]

Yaşar ŞİMŞEK*

Geliş Tarihi: 14.10.2019

Kabul Tarihi: 28.11.2019

Öz

Nevâyî, büyük bir şair olduğu kadar dil, din ve tarih konularında da eserler vermiş Türk tarihinin önde gelen şahsiyetlerindedir. Divanları ve Hamse'si üzerine onlarca çalışma yapılmış, hacimce küçük dinî eserleri üzerinde ise daha az durulmuştur. Nevâyî'nin dinî konuda yazmış olduğu dört temel eser bulunmaktadır: Münacât, Çihil Hadis, Nazmü'l-Cevâhir, Kitâb-ı Sırâcü'l-Müslimîn. Bu eserlerden Çihil Hadis, Nevâyî'nin dinî bir konuda kaleme aldığı ilk eserdir. Eser, Molla Câmî'nin Farsça kırk hadisinin Türkçeye tercümesidir. Eserin Türkiye ve yurtdışı kütüphanelerinde onlarca yazma nüshası bulunmaktadır. Bu makalede, Çihil Hadis'in Leipzig Nüshası ve nüshadaki Çağatayca - Osmanlıca karşılıklar üzerinde durulacaktır. Nüsha, Almanya'da Universitätsbibliothek Leipzig'de Or. 073 numarası ile kayıtlı mecmuanın içinde bulunmaktadır. Nüshanın sayfa kenarlarında Osmanlı sahasında unutulmuş, bilinmeyen veya Osmanlı sahasına yabancı olan Çağatayca kelime ve ekler için kırmızı ve siyah mürekkeple Osmanlıca karşılıklar yazılmıştır. Müstensih nüshaya bu karşılıkları ekleyerek eseri baştan sona Osmanlı Türkçesine aktarmak yerine anlaşılır kılmayı amaçlamış olmalıdır. Nüshadaki Çağatayca - Osmanlıca karşılıklar, Doğu ve Batı sahası Türk yazı dillerindeki bazı temel farkların aynı eser üzerinde görülebilmesi açısından kıymetlidir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Nevâyî, Hadis, Çihil Hadis, Kırk Hadis.

ABOUT THE LEIPZIG COPY OF ALI ŞİR NEVAYI'S FORTY HADITH TRANSLATION and CHAGATAI-OTTOMAN TURKISH EQUIVALENT MEANINGS IN THE COPY

Abstract

As well as being a great poet, Nevayi is one of the prominent figures of the Turkish history with his work in the fields of language, religion and history. Though several studies about his Divan and Hamse have been made, his religious works which are have gotten a little attention. Nevayi has got four works about religious subjects: Münacât, Çihil Hadis, Nazmü'l-Cevâhir, Kitâb-ı Sırâcü'l-Müslimîn. Çihil Hadis, which is one of these works, is Nevayi's first work about religious subjects. The work is the Turkish translation of Molla Cami's Farsi Forty Hadith. The work has a lot of manuscript in the libraries both in Turkey and abroad. In this essay, it will be dwelled upon the Leipzig copy of Çihil Hadis and Chagatai-Ottoman equivalent meanings. The copy is in the corpus which is recorded with the 073 number in Universitätsbibliothek Leipzig in Germany. In the margins of the copy, Ottoman Turkish equivalent meanings are written with red and black ink for the Chagatai words and appendixes which are forgotten and unknown or stranger to the Ottoman field. Scribal must have aimed to make the work understandable instead of translating the work entirely to Ottoman Turkish with adding these equivalent meanings to the copy. Chagatai-Ottoman Turkish equivalent meanings are valuable in terms of seeing some main differences in the same work in East and West field of Turkish written languages

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ysimsek55@gmail.com

Orcid: 0000-0003-4532-8467

Keywords: *Chagatai Turkish, Nevâyî, Hadith, Hadith Translations, Forty Hadith.*

Giriş

İslam dünyasında “Kırk Hadis” geleneği; Arap edebiyatında, 8. yüzyılda Abdullah b. Mübârek ile başlamıştır. Bu geleneğin kaynağı olarak Hz. Peygamber’in “Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis ezberleyeni, Allah kıyamet günü fakih ve âlim olarak diriltir.” hadisi gösterilmektedir (Avcı, 2016: 2, 3). 8. yüzyılda başlayan kırk hadis yazma geleneği, Türk ve İran edebiyatında yayılarak genişlemiş; manzum ve mensur pek çok kırk hadis tercümesi vücuda getirilmiştir. İslami kültürde kırk sayısı ile ilgili inanışlar, Hz. Muhammed’in şefaatine nail olmak, hayır dua almak, rahmetle yâd edilmek, dinî emirlere ve halka hizmet etmek, daha önce bu türde eser verenlere benzemek, bu geleneği devam ettirmek vb. sebeplerle (Karahan, 1991: 5-18; Yıldırım, 2000: 20-31; Avcı, 2016: 2) kırk hadis tercümeleri İslami dönem Türk edebiyatının hemen her döneminde yazılıp okunmuştur. Türk edebiyatında çok beğenilen ve farklı dönemlerde yapılan tercümeleri bulunan kırk hadislerden biri Molla Câmi’ye aittir.

İran’ın büyük şair ve düşünürü Molla Câmi, 1481’de Farsça mensur bir mukaddimeyi müteakip ezberlemesi kolay hadislerden kırk tanesini seçerek her birini Farsça bir kıta ile tercüme eder (Sevgi, 2000:1). Bu tercüme, Türk ve İran edebiyatında çok beğenilmiş, eserin Türkçeye pek çok kez tercümesi yapılmıştır. *Erbâ’in-i Câmi, Tercüme-i Erbâ’in Hadis* veya *Çihil Hadis* adlarıyla anılan eserin Fuzuli, Rihleti, Nâbi, Müfid, Münîf, Seyyid İbrâhîm, Zühdi tarafından yapılan tercümeleri meşhurdur (Sevgi, 2000). Bu eserin ilk tercümesi ise Ali Şir Nevâyî tarafından yapılmıştır.

Nevâyî, XV. yüzyılda eserleri ile çağına ve coğrafyasına ışık tutan büyük bir şair; fikir ve devlet adamıdır. Divanları ve hamsesi dışında din, ahlak, tarih ve biyografi türünde de eserler vermiştir. *Çihil Hadis* veya diğer adıyla *Tercüme-i Hadis-i Erbain* (Kırk Hadis Tercümesi) Nevâyî’nin H. 886 = M. 1481-82 tarihinde şiirleri dışında dinî bir konuda kaleme aldığı ilk eseridir. Eser 23 beyitlik manzum bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddime bölümünde Nevâyî,

fârisî-dânlar eyleben idrâk

‘ârî irdi bu nef’ din etrâk

istedim kim bu hayl hem barı

bolmağaylar bu nef’ din ‘ârî

“Farsça bilenler bunu anlıyorlardı, ancak Türkler bunun yararından uzak idiler. İstedim ki Türklerin de hiçbiri bunun yararından uzak kalmasınlar.” (Türk, 2017: 32, 41) diyerek eseri tercüme etmesinin sebebini açıklamıştır.

Ali Şir Nevâyî’nin Kırk Hadis Tercümesinin Leipzig Nüshası

Nevâyî’nin kırk hadis tercümesi daha önce yayınlanmıştır.¹ Nevâyî’nin diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserin de Türkiye ve yurtdışı kitaplıklarında onlarca yazma nüshası bulunmaktadır. Yapılan yayınlar incelendiğinde eserin Türkiye kitaplıklarındaki nüshalarının esas alındığı anlaşılmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla bu eserin Leipzig nüshası üzerinde daha önce durulmamıştır.

Bu yazıya konu olan nüsha, Almanya’da Universitätsbibliothek Leipzig’de [Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi] Or. 073 numarası ile kayıtlı mecmuanın içinde bulunmaktadır. Nüshanın 3b varağında eserin adı *Terceme-i Hadis-i Erba’in Mir Ali Şir Nevâyî rahmetu’llahi*

¹ Bk. (Levend, 1968; Sevgi, 2000; Türk, 2017).

aleyhi şeklinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiği bilinmeyen nüsha, nestalik hatlıdır. Hadisler açık kırmızı, ana metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Toplam 20 sayfa olan nüsha, sondan eksiktir. Hâtîme bölümü bulunmamaktadır. Başlangıç kısmında Molla Câmî ve Şeyh Sa'id'in kısa manzumeleri bulunmaktadır. Molla Câmî'nin adı *Mevlânâ Câmî* olarak kaydedilmiştir. Her sayfada ortalama iki hadis bulunmaktadır. Hadisler yine nestalik hatla yazıldıktan sonra tercüme bölümleri gelmektedir. Kıtalar sağdan sola ve yukarı doğru eğik yazılmıştır. Nüshanın düzenleniş şekli itibariyle şahsi bir kitaplık için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Nüshada bazı eksik bölümler göze çarpmaktadır. Mesela aşağıdaki beyit nüshada bulunmamaktadır:

müdde'â çün barı savâb irdi

her du'â kıldı müstecâb irdi (Aşir Efendi Nüshası/18).

Nüsha, diğer nüshalarla karşılaştırıldığında bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Mesela Aşir Efendi Nüshasında,

nesridin dağı behre-ver bolğay

nazmıdın hem anga eser bolğay (Aşir Efendi Nüshası/22)

hak sini sivgey il bile kılsang

til ü könglünğni il bile yek-rüy (Aşir Efendi Nüshası/70) şeklinde olan beyitler

nesridin dağı ber-haber bolğay

nazmıdın dağı behre-ver bolğay

hak sini sivge il bile bolsang

til ü könglini bir kılıp yek-rüy şeklinde yazılmıştır.

hayru'n-nâsi men enfe'ahum li'n-nâsi sadaka hadisinin altına *yesibu'bnü âdeme ve teşebbu fihî hasletâni el-hırsu ve tûlu'l-emeli* hadisin altına yazılması gereken

âdemîde egerçi vâkı' irür

karığan sarı barça işte halel beyti yazılmıştır.

Nevâyî'nin eserleri ölümünün ardından dahi uzun yıllar boyunca hem Doğu hem Osmanlı sahasında beğenilerek okunmuş; eserlerini daha iyi anlayabilmek için sözlükler hazırlanmıştır. Bu yazıya konu olan Çihil Hadis adlı eserin Leipzig Nüshası, Nevâyî'nin eserlerinin Osmanlı sahasında okunduğunu göstermesi açısından önemi haizdir. Nüsha, Nevâyî dilini daha iyi anlamak için müstensihlerin bazı gayretlerde bulunduğunu göstermektedir. Nüshanın sayfa kenarlarında Osmanlı sahasında unutulmuş, bilinmeyen veya kullanımı/yazımı Osmanlı sahasından farklı olan Çağatayca kelime ve ekler için kırmızı ve siyah mürekkeple karşılıklar yazılmıştır. Bu karşılıkların nüshaya sonradan eklenmediği, nüshanın orijinal olarak bu şekilde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Nüshanın diğer nüshalardan farkı sayfa kenarlarında bulunan bu karşılıklardır. Nüshadaki Osmanlıca karşılıklar, nüshanın Anadolu sahasında istinsah edildiğini göstermektedir. Müstensih nüshaya bu karşılıkları ekleyerek eseri baştan sona Osmanlı Türkçesine aktarmak yerine anlaşılır kılmayı amaçlamış olmalıdır. Nüshada not düşülen bazı kelimeler metinde bulunmamaktadır. Bu kelimelerin müstensih tarafından neden seçildiği anlaşılamamıştır. Yine de nüshadaki Çağatayca - Osmanlıca karşılıklar, Doğu ve Batı sahası Türk yazı dillerindeki bazı temel farkların aynı eser üzerinde görülebilmesi açısından kıymetlidir. Eserin metin yayını daha önce birkaç kez yapıldığı için metnin tamamına çalışmada yer verilmemiştir. Yukarıda gösterilen temel eksiklikler dışında, Leipzig nüshası eserin diğer nüshaları ile benzerdir.

Nüshadaki karşılıklar, aşağıda 1. Ses Bilgisi; 2. Şekil Bilgisi; 3. Söz Varlığı ve 4. Yazım Farkları şeklinde sınıflandırılmıştır.

İnceleme

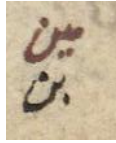
1. Ses Bilgisi

1.1. Ünlüler

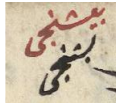
/e/ > /i/

Karahanlı Türkçesinde ilk hecede bulunan /e/ sesi, umumiyetle, on dördüncü yüzyıl ortalarına kadar Harezmi Türkçesinde de muhafaza edilmiş; fakat daha sonraları /Y/ ile veya Nehcü'l-Ferâdis gibi harekeli metinlerde /Y/ ile işaretlenen bir sese dönüşmeye başlamıştır. Karahanlı Türkçesinde *er* “adam”; *eşik* “kapı”; *kes-* “kesmek”; *kel-* “gelmek” vs. gibi kelimeler Çağatay Türkçesinde *ir*; *işik*; *kis-*; *kil-* şeklinde yazılır (Eckmann, 2012: 33). Çağatay Türkçesinin en büyük ses değişikliği budur. Çağatayca, Eski Türkçenin başından beri /i/ > /e/ değişikliğinin yanı sıra gördüğümüz /e/ > /i/ değişikliğini sonuna kadar götürerek, kendisine âit bir şive hususiyeti yapmıştır (Karaağaç, 1997: XXXIV). Anadolu sahasında ise *ben*, *beş*, *sen*, *sekiz* vs. kelimelerde /e/ sesi korunmuştur. Metinde -e- > -i- değişikliği hususunda iki kelime için not düşülmüştür:

Çağatay Osmanlı

bin ben

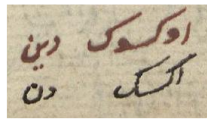

bişinci beşinci

/e-/ > /ö-/

Eski Türkçe (=ET) /e-/ sesinin /ö-/ olması, Çağatay Türkçesinde sıklıkla görülen bir değişmedir. *ocun* “dünya”; *osru* “çok, fazla”; *oşuk-* “acele etmek”; *çöküç* “çekiç”; *öksü-* “eksilmek” gibi örneklerde ET /a-/ ve /e-/ sesleri /U/'nun etkisi ile /o-/ ve /ö-/ seslerine dönüşmektedir (Eckmann, 2012: 33). Anadolu sahasında ise bu ses umumiyetle korunmuştur. Metinde /e-/ > /ö-/ değişmesi için bir örnek vardır:

Çağatay Osmanlı

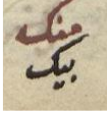
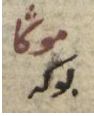
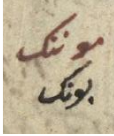

öksük-din eksük-den

1.2. Ünsüzler

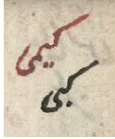
/b-/ > /m-/

ET'den itibaren görülen bu değişme, Doğu Türkçesi ve Oğuzca arasındaki temel ses farklarından biridir. Metinde *manga* “bana”; *ming* “bin”; *muña* “buna”; *muning* “bunun” kelimeleri için karşılıklar yazılıdır:

	Çağatay	Osmanlı
	manga	baña
	ming	biñ
	muña	buña
	muning	bunuñ

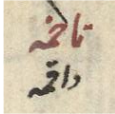
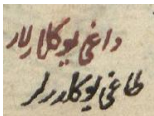
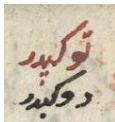
/-b-/ > /-m-/

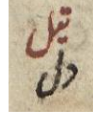
Oldukça az sayıda görülen bu değişme için müstensih *kimi* “gibi” kelimesini *gibi* olarak notlamıştır:

	Çağatay	Osmanlı
	kimi	gibi

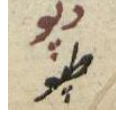
/t-/ > /d-/

ET söz başı /t-/ sesinin /d-/ olması, Oğuzca bir özelliktir. Bu ses, Çağatayca metinlerde umumiyetle korunmuştur; ancak Oğuzcanın etkisi ile bazı örneklerde /d-/ olduğuna da rastlanılmaktadır. Metinde, *taḥ-* “takmak”; *tök-* “dökmek”; *til* “dil”; *törtinçi* “dördüncü”; *türlük* “türlü”; *tile-* “dilemek” kelimeleri Oğuzca şekilleri ile notlanmıştır. Müstensih, Anadolu sahasında *ṭapu* ve *ṭağı* şeklinde /t/ ile yazılan kelimeler için de notlar düşmüştür:

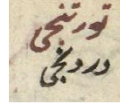
	Çağatay	Osmanlı
	taḥma	daḥma
	dağı yüklerler	ṭağı yüklerler
	töküpdür	döküpdür

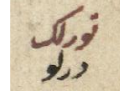
til dil

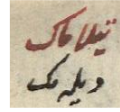
dapu tapu

törtinçi dördünci

türlük dürlü

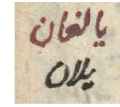

tilemek dilemek

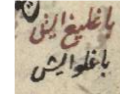
/-g-/ > /-Ø-/ ve /-g/ > /-Ø/

Bu iki ses değişmesi Harezmi Türkçesinden itibaren Oğuzca bir özellik olarak takip edilebilmektedir. ET son hecede /-g/ sesinin durumu, iki sahayı birbirinden ayıran temel ses bilgisi özelliklerinden biridir. Metinde, bu ses değişmesi için üç örnek bulunmaktadır:

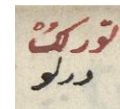
Çağatay **Osmanlı**

yalğan yalan

bağlıg iş bağlu iş

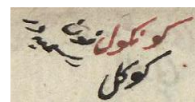

türlük dürlü

/k-/ > /g-/

Çağatay ve Osmanlı sahalarını birbirinden ayıran temel ses bilgisi farklarından bir diğeri söz başı /k/ sesinin korunması veya /g/ olmasıdır. Bu ses, Çağatay sahasında korunmuş; Osmanlı sahasında ise genellikle /g/ olmuştur. Metinde, ET *köngül* kelimesi, Çağatay sahası için *nun+kef*; Osmanlı sahası için *kef* ile yazılmıştır:

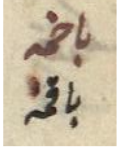
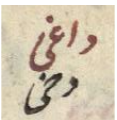
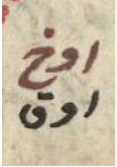
Çağatay **Osmanlı**

köngül göñül
[nun resmîdür]

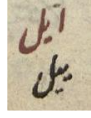
/-k-/ > /-h-/ ve /-k-/ > /-h/

/-k-/ sesinin /-h-/ olduğu örneklere her iki sahada rastlamak mümkündür. *bağ-*; *sağla-*; *oğu-*; *çağır-* fiilleri Çağatay sahası için *bağ-*; *sağla-*; *oğu-*; *çağır-* şeklinde yazılmıştır. Son seste /k/'nın /h/ olduğu iki örnek vardır:

	Çağatay	Osmanlı
	bağma	bağma
	sağla	şağla
	oğurlar	oğurlar
	çağır-mış	çağır-mış
	dağı	dağı
	çoh	çok
	oh	ok

/-y/ > /-Ø/

ET söz başı /y/ sesi, Karahanlı Türkçesinde genellikle korunmuştur. Harezmi Türkçesinde ise Oğuzca etkisi ile bazı örneklerde düştüğü görülmektedir. ET söz başı /y/'nin düşmesi, bugün Azerbaycan Türkçesinde standarttır. Metinde ise ilgi çekici bir şekilde, Çağatay Türkçesi için /y/'nin düştüğü; Osmanlı Türkçesi için korunduğu görülmektedir:

Çağatay Osmanlı

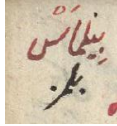
il yil

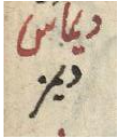
ilduz yıldız

/-z/ > /-s/

Metinde iki saha arasındaki farklar için notlanan bir diğer husus, 3. tekil şahıs olumsuzluk çekiminde görülen son seste /-z/ > /-s/ değişmesidir. Bu değişme Karahanlı Türkçesinden itibaren Doğu Türkçesi metinlerinde genellikle karşımıza çıkmaktadır. Anadolu sahasında ise bazı küçük istisnalar dışında görülmemektedir.

Çağatay Osmanlı

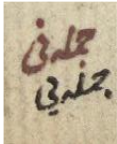
bil-mes bil-mez

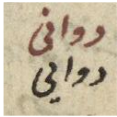
di-mes di-mez

2. Şekil Bilgisi**Belirtme Hâli Ekleri**

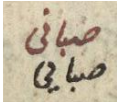
Belirtme hâli ekleri, bilindiği üzere, Çağatay Türkçesinde {-nI}; Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde {-(y)I} şeklindedir. Karışık dil özellikleri ihtiva eden eserler dışında Anadolu sahasında {-nI} görülmez. Metinde bu iki farklı kullanım için dört örnek verilmiştir:

Çağatay Osmanlı

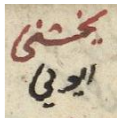
cümle-ni cümle-yi

devā-nı devā-yı

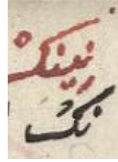
şabā-nı şabā-yı

yaḥşı-nı eyü-yi

İlgi Ekleri

Çağatay Türkçesinde ilgi eki için genellikle {-nIng}; bazen yuvarlak bir ünlüden sonra {-nUŋ} şekli kullanılmaktadır. Anadolu sahasında ise ekin ünlüsü yuvarlaktır. Metinde ekin yazılışı, iki saha için de harekeli olarak gösterilmiştir:

Çağatay

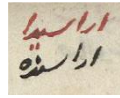
Osmanlı

-nIng

-nUŋ

Zamir n'sinin Kullanımı

Çağatay yazı dilinin ve bugün onun yerini alan Özbek ve Yeni Uygur yazı dillerinin, umumi Türkçe içindeki en önemli hususiyetleri, zamir n'sini düşürmeleridir (Karaağaç, 1997: XXXVI). Anadolu sahasında ise bu ses korunmuştur. Metinde iki saha arasındaki bu temel farklılık için üç örnek bulunmaktadır:

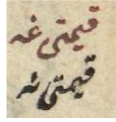

Çağatay

Osmanlı

ara-sı-da

ara-sı-n-da

kıymet-ı-ğa

kıymet-i-n-e

söz-i-ge

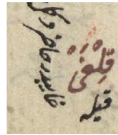
söz-i-n-e

Gelecek Zaman Ekleri

Çağatay Türkçesinde gelecek zaman-istek çekimi {-GAy} eki ile; Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde ise {-A} eki ile yapılmaktadır. Bu iki farklı husus için bir örnek verilmiştir:

Çağatay

Osmanlı

qıl-ğay

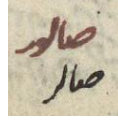
qıl-a

[ğāyibdür hāzır degül]

Geniş Zaman Ekleri

Türk dilinde geniş zaman eki {- (X)r}’ün ünlüsünün hangi şartta hangi nitelikte geleceği konusu başlı başına bir meseledir (Gülsevin, 2011: 92). Metinde geniş zaman ekinin ünlüsünün Çağatay Türkçesinde dar-yuvarlak olduğu özellikle belirtilmiştir:

	Çağatay	Osmanlı
--	----------------	----------------

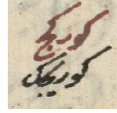

şal-ur	şal-ar
--------	--------

Zarf-fiil Ekleri

{-gAç} zarf-fiil eki, ET'den itibaren tarihî Türk yazı dillerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise sıklıkla karşılaştığımız bir ek değildir. Dede Korkut metinleri gibi az sayıda örnekte rastlanılmaktadır. Ek, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde yerini aynı anlamı ifade eden {-IcAk} ekine bırakmıştır.² Metinde bir örnekte {-gAç} ekinin karşılığı olarak {-IcAk} gösterilmiştir:

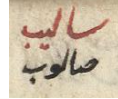
	Çağatay	Osmanlı
--	----------------	----------------

kör-geç	gör-icek
---------	----------

Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılan {-Up} zarf-fiil ekinin ünlüsü dar-yuvarlak olarak kalıplaşmıştır. Çağatay Türkçesinde ise {-Up} ve {-Ip} gibi iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Müstensih iki saha arasındaki farklara değinirken eklerin ünlülerini özellikle yazma gereği duymuş olmalıdır:

	Çağatay	Osmanlı
--	----------------	----------------

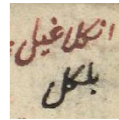

şal-ıp	şal-up
--------	--------

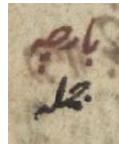
3. Söz Varlığı

Müstensih, iki saha arasındaki farklara işaret etmek ve metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için aşağıda listelenen kelimeler için de karşılıklar yazma gereği duymuştur:

	Çağatay	Osmanlı
--	----------------	----------------

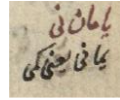
angla-gıl	bil-gil
-----------	---------

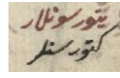
barça	cümle
-------	-------

² Bk. (Akar, 2018:197).

	bola	ola
	bolmasun	olmasun
	diñiz	deryā
	qaysı	qanqısı
	kiçik	kûçek
	köp	çok
	körsetdi	gösterdi
	qoymaq	qomaq
	şungur	[didükleri] toğan
	tanımaz	farq eylemez
	teg	gibi
	yalğuz	yalğız

yaman-nı yamanı ya' nī kemi

yitürsünler getürsünler

yaruğ rüşen

4. Yazım

Müstensih iki saha arasında anlamı ve kullanımı aynı fakat yalnızca yazımı farklı aşağıdaki kelime ve ekler için de karşılıklar yazmıştır:

	Çağatay	Osmanlı
	anga	aḡa
	anınḡ	anuḡ
	bir	bir
	birle	birle
	-dUr	-dUr
	-iken	-iken
	iller	iller
	sanga	saḡa

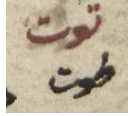
sen

sen

su

şu

tut

tut

Sonuç

Nevâyî'nin Çihil Hadis adlı eserinin Türkiye ve yurtdışı kitaplıklarında muhafaza edilen onlarca yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan Leipzig Nüshası, düzenleniş şekli ile Osmanlı sahasında Nevâyî'nin ilgili eserinin sevilip okunduğunu göstermektedir. Leipzig Nüshasının ilgi çekici tarafı, nüshada Çağatay ve Osmanlı sahalarındaki bazı temel farklılıkların aynı eser üzerinde görülebilmesine imkân tanınmasıdır. Bu farklılıklar; ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığındaki farklılıklar ve yazımı farklı olan kelimeler olmak üzere sınıflandırılmıştır. Yaptığımız sınıflandırmaya göre iki saha arasında -e- > -i- [*ben ~ bin* “ben, 1. tekil şahıs zamiri”]; *beşinci ~ bişinci* “beşinci”]; b- > m- [*manga ~ baña* “bana”; *ming ~ biş* “bin”; *muña ~ buña* “buna”; *muning ~ bunuñ* “bunun”]; -b- > -m- [*kimi ~ gibi* “gibi”]; t- > d- [*til ~ dil* “dil”; *törtinçi ~ dördünci* “dördüncü”]; *tilemek ~ dilemek* “dilemek”]; -g- > -Ø- [*yalğan ~ yalan* “yalan”]; -g > -Ø [*bağlıg ~ bağlu* “bağlı”] gibi örneklerde görülen ses bilgisi farklılıklarının yanında belirtme hâli eki; ilgi eki; zamir n'sinin kullanımı; 2. tekil şahıs bilinen geçmiş zaman eki; gelecek zaman eki; geniş zaman eki; zarf-fiil ekleri için müstensih tarafından düşülen notlar Türkçenin Doğu ve Batı sahası Türk yazı dilleri arasındaki temel dilbilgisi farklılıklarının aynı eser üzerinde görülebilmesi hasebiyle değerlidir. Müstensih, iki saha arasında görülen söz varlığı farklılığı için *angla-*, *barça*, *bol-*, *diñiz*, *kaysı*, *kiçik*, *köp*, *körset-*, *koy-*, *sunğur*, *tanı-*, *teg*, *yalğuz*, *yaman*, *yitür-*, *yaruğ* kelimelerinin de Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarını yazma gereksinimi duymuştur. Bu kelimelerden *barça*, *köp*, *teg* ve *yaruğ* muhtemelen eserin istinsah edildiği dönemde Osmanlı Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Metnin ilgi çekici bir diğer tarafı, müstensihin Çağatay ve Osmanlı sahalarında anlamı aynı fakat sadece yazımı farklı kelime ve ekler için notlar düşmüş olmasıdır. *anga ~ aña*; *aning ~ anuñ*; *bir ~ bir*; *birle ~ birle*; *-dUr ~ -dUr*; *-iken ~ -iken*; *iller ~ iller*; *sanga ~ saña*; *sen ~ sen*; *su ~ su*; *tut ~ tut* için düşülen notlar iki saha arasında geniz n'sinin yazımı; güzel he'nin kullanımı; eklerde ünlülerin gösterimi; üç noktalı sin'in kullanımı; üç noktalı b'nin kullanımı, kalın ünlülü kelimelerde sad ve t'nin kullanımı gibi iki ayrı sahanın yazım özelliklerini aynı eser üzerinde göstermesi açısından değerlidir.

Kaynakça

- AKAR, A. (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- AVCI, İ. (2016). “16. Asır Şairlerinden Lutfi'nin Manzum Kırk Hadisi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 16, s. 1-32.
- ECKMANN, J. (2012). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev.: Günay Karaağaç), İstanbul: Kesit Yayınları.

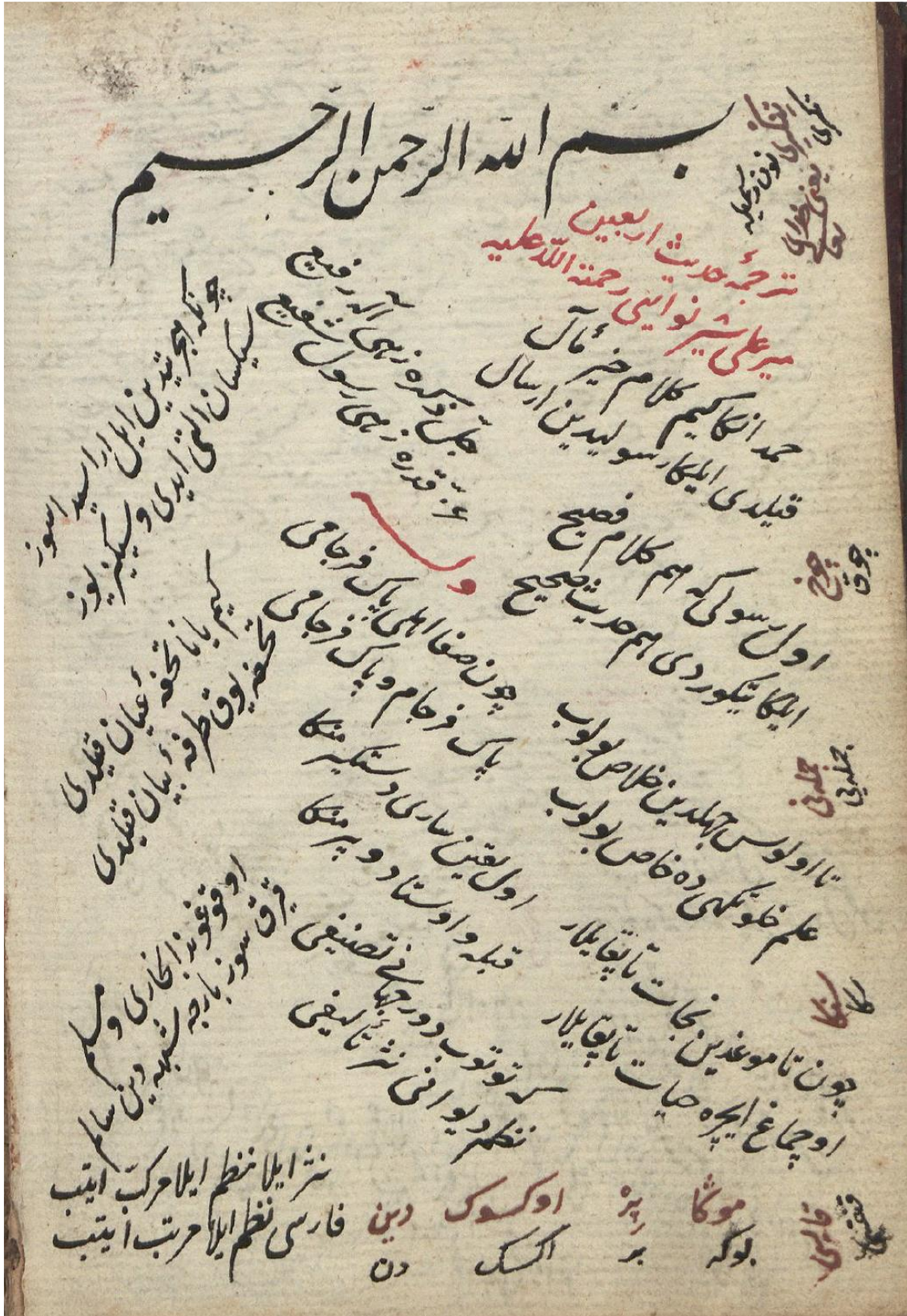
- ERASLAN, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KANDEMİR, M. Y. (2002). "Kırk Hadis". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KARAHAN, A. (1952). "Câmî'nin Erba'îni ve Türkçe Tercümelere". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 4. s. 345-371.
- KARAHAN, A. (1991), *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (1997). *Lutfî Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVEND, A. S. (1968). *Ali Şir Nevaî IV. Cilt Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MERT, A. (2017). "Osmanlı Şairlerinin Çağatay Türkçesiyle Yazdıkları Şiirlerde Kullandıkları Dil Üzerine". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 41 s. 107-118.
- NECİB ÂSİM (1912). "Hadîs-i Erba'în Tercümelere". *Millî Tetebbûlar Mecmuası*. S. 4. H. 1331. s. 143-165.
- SEVGİ, A. (2000). *Molla Câmî'nin Erba'în'i ve Manzûm Türkçe Tercümelere*. Konya.
- TÜRK, V. (2017). *Ali Şir Nevâyî Münacât Çihil Hadis (Kırk Hadis) Nazmü'l-Cevâhir Kitâb-ı Sırâcü'l-Müslimîn (Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

İnternet Kaynakları:

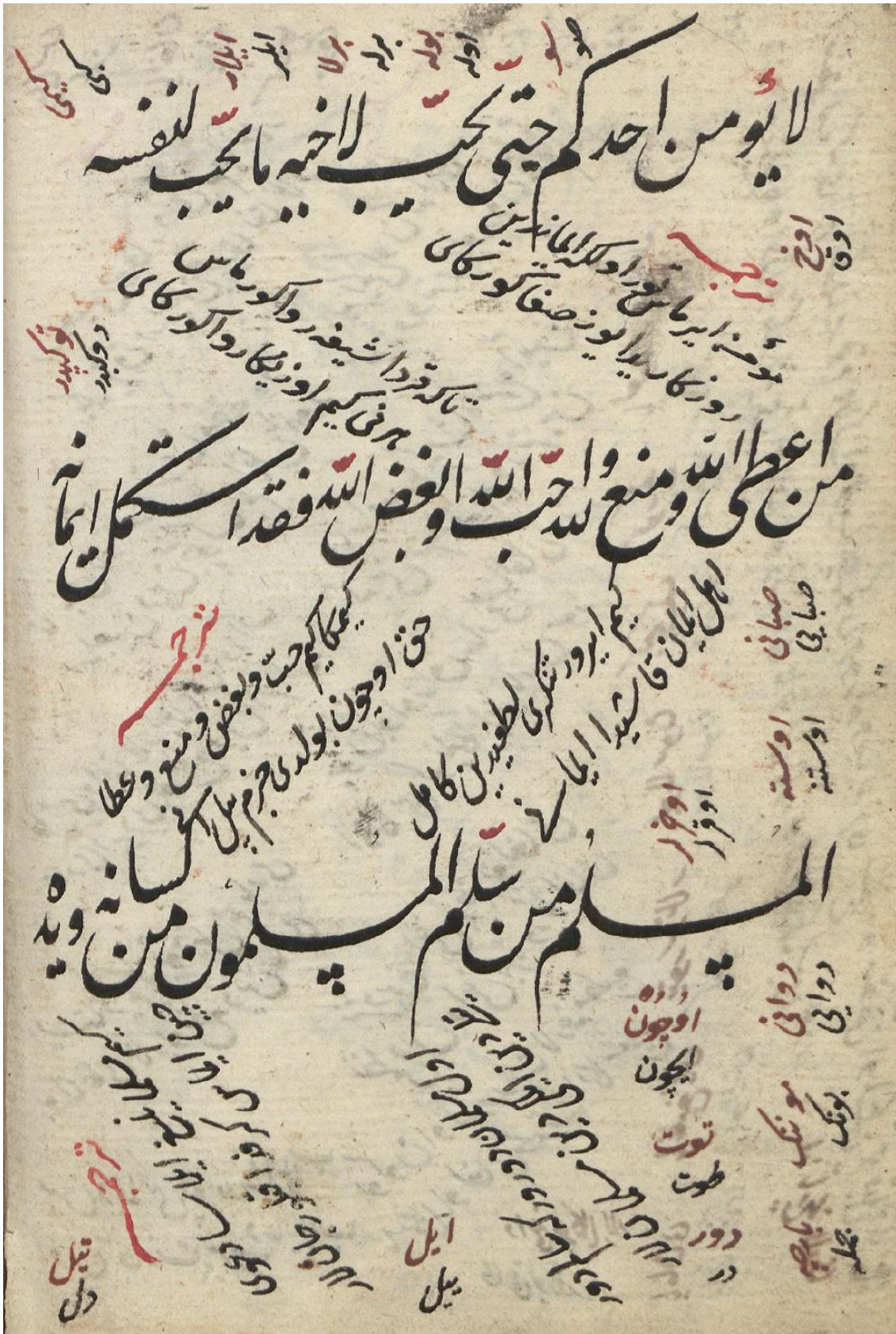
* URL-1: University Library of Leipzig. Terceme-yi Hadith-i Arba'in. Or. 073-01. (Erişim Tarihi: 10.09.2019).

https://www.islamic-manuscripts.net/servlets/solr/select?q=%2BobjectType%3A%22islamhs%22+-mymss_ihsstatus%3A%22STAT0001%22+%2B%28allMeta%3Anevai+mymss_allmeta_diacr%3Anevai%29&XSL.lastPage.SESSION=%2Fsearch_form_islamhs_simple.xed&fl=*&sort=mymss_ihsinvent+asc&version=4.5&mask=search_form_islamhs_simple.xed&start=0&fl=id,returnId&rows=1&XSL.Style=browse&origrows=25

Ekler: Nüshanın 1b-2b Varakları

[1b]

[2b]